

УДК 346.91

Марія Курей,*студентка магістратури юридичного факультету**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗУСТРІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЗОВУ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена дослідженню правової природи та характерних особливостей зустрічного забезпечення в господарському процесі. Проаналізовано практику господарських судів, зокрема, крізь призму дотримання принципів господарського судочинства, на підставі чого сформульовано висновки та пропозиції щодо вдосконалення господарського процесуального законодавства.

Ключові слова: зустрічне забезпечення, забезпечення позову, заходи до забезпечення позову, господарський процес, господарське процесуальне законодавство, принцип змагальності, принцип диспозитивності.

Постановка проблеми. Більшість науковців, які займалися дослідженнями інституту забезпечення позову, у своїх працях, присвячених цій тематиці, писали про необхідність уведення зустрічного забезпечення до процесуально-правової системи України. Як результат, реформою процесуального законодавства України 2017 року було запроваджено цю гарантію для відповідачів від можливих зловживань процесуальними правами позивачами. З урахуванням того, що зустрічне забезпечення є досить новим явищем правової дійсності, залишаються невирішеними питання щодо його правової природи та характерних ознак у господарському процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Здебільшого питаннями зустрічного забезпечення займаються вітчизняні науковці та практики з цивільного процесу, зокрема Н.С. Алексєєва, Н.Л. Бондаренко-Зелінська, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, Л.А. Островська, С.Я. Фурса та ін. Ще раніше застосування зустрічного забезпечення досліджувалося російськими дослідниками господарського процесу, наприклад Є.В. Васьковським, І.С. Денисовим, М.О. Рогожиним, В.В. Янковим та ін. Однак натепер поки що не проведено жодного комплексного дослідження правової природи, характерних особливостей і практичних проблем застосування зустрічного забезпечення у вітчизняному господарському процесі, що пояснюється його досить недавнім запровадженням в ГПК України.

Мета статті полягає в дослідженні доктринальних підходів до правової природи зустрічного забезпечення, процедури його застосування в господарському судочин-

стві, в наданні визначення поняття зустрічного забезпечення, у виокремленні його ознак, в аналізі судової практики господарських судів із вжиття зустрічного забезпечення, а також у виявленні проблем, пов'язаних із процедурою застосування зустрічного забезпечення, та, відповідно, наданні пропозицій для вдосконалення чинного господарського процесуального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи те, що зустрічне забезпечення є новелою вітчизняного судочинства, питання правової природи зустрічного забезпечення все ще залишається мало дослідженим, особливо в національній доктрині. Так, деякі дослідники цивільного процесу, зокрема Н.С. Алексєєва, називають зустрічне забезпечення особливим інститутом процесуального права, покликаним забезпечити певний баланс інтересів сторін і нейтралізувати можливі негативні наслідки, які можуть виникнути в результаті прийняття судом забезпечувальних заходів, а також визначеними процесуальним законом заходами осіб, що беруть участь у справі, спрямовані на захист відповідача від недобросовісних дій позивача в процесі забезпечення позову, які гарантують відшкодування можливих для відповідача збитків, заподіяних забезпеченням позову [1, с. 42, 45]. У свою чергу, Д.Д. Луспенник теж поділяє зазначену точку зору, називаючи при цьому зустрічне забезпечення гарантією можливих для відповідача збитків [2]. Л.А. Островська називає зустрічне забезпечення й інститутом цивільного процесу, і механізмом, що покликаний захистити права особи, щодо якої вжито заходи щодо забезпечення позову [3, с. 37, 39].

Натомість російський вчений-процесуаліст В.В. Ярков під зустрічним забезпеченням розуміє спосіб гарантування відшкодування можливих збитків, які можуть бути заподіяні одній зі сторін господарського процесу [4]. Втім, автор підходить до визначення правової природи зустрічного забезпечення з таких позицій, що неможливо відокремити зустрічне забезпечення в такий же інститут господарського процесу, як й інститут забезпечення позову, з огляду на те, що зустрічне забезпечення не може бути вжито господарським судом без застосування заходів до забезпечення позову відповідно до ухвали господарського суду про задоволення відповідної заяви, що говорить про залежність зустрічного забезпечення від інституту забезпечення позову. Водночас забезпечення позову може вживатися господарським судом і без застосування зустрічного забезпечення, що доводить самостійний характер цього інституту господарського процесу. Тому вищевикладене дає підстави вважати зустрічне забезпечення складовою частиною (умовно кажучи, субінститутом) інституту забезпечення позову.

Зустрічне забезпечення позову як процесуальний засіб захисту відповідача має приблизно ті ж самі ознаки, що і забезпечення позову, і також передбачає дотримання принципів господарського судочинства, зокрема принципів змагальності, рівності і пропорційності, які теж мають місце у разі застосування зустрічного забезпечення. Більш того, саме запровадження цього захисного засобу спрямовано на забезпечення рівності правового статусу сторін; принцип пропорційності фактично виражений в ч. 3 ст. 141 ГПК України, і у разі порушення цього принципу під час визначення судом розміру зустрічного забезпечення заявник також має право оскаржити ухвалу суду про застосування зустрічного забезпечення (якщо це не одна ухвала, в якій йдеться про задоволення заяви про забезпечення позову); принцип змагальності може діяти в цьому випадку дещо обмежено, оскільки, з огляду на положення ст. 141 ГПК України, суд може або самостійно, або за клопотанням відповідача вимагати від заявника надання зустрічного забезпечення позову.

Ознака строковості також притаманна зустрічному забезпеченню, оскільки зустрічне забезпечення діє або до його скасування господарським судом, або до вирішення справи по суті, або до закриття провадження в справі, або «трансформується» в захід до забезпечення позову за зустрічним позовом у разі його подання і діє до вирішення справи за цим вже позовом. Водночас ознака опера-

тивності в цьому разі невіражена яскраво, особливо якщо йдеться про десятиденний строк розгляду клопотання про зустрічне забезпечення, поданого відповідачем постфактум, а також про виконання вимоги суду про надання зустрічного забезпечення, на що господарським судом надається до десяти днів відповідно до ч. 4, 6 ст. 141 ГПК України [5]. Тобто, на відміну від вирішення питання про забезпечення позову, яке зазвичай розглядається судом протягом двох днів із дня надходження відповідної заяви до суду, заява відповідача про зустрічне забезпечення фактично може бути задоволена і через двадцять днів після її подання, але треба врахувати, що протягом цього часу продовжує свою дію застосований господарським судом захід до забезпечення позову, і за цей строк він може завдати значної майнової шкоди правам відповідача залежно від вибраного виду забезпечення позову та майнового становища відповідача. З огляду на таку цілком можливу практичну проблему, видається справедливим скоротити строк розгляду відповідної заяви про зустрічне забезпечення судом і виконання заявником в разі її задоволення судом з метою встановлення рівних умов для обох сторін.

Цілком відрізняється ознака цільової спрямованості зустрічного забезпечення позову, оскільки цей засіб спрямований на забезпечення балансу інтересів відповідача, а також на захист його прав від будь-яких зловживань із боку позивача у застосуванні належного йому права на забезпечення позову, який реалізується у вигляді звернення стягнення із самого зустрічного забезпечення позову на відшкодування збитків відповідача, завданих забезпеченням позову.

Таким чином, на підставі узагальнення зазначених ознак і підходів до правової природи зустрічного забезпечення можна сформулювати відповідне визначення поняття, за яким під зустрічним забезпеченням позову слід розуміти складову частину інституту забезпечення позову (субінститут), яка являє собою механізм, що складається із тимчасових процесуальних дій господарського суду та сторін, що наділені обмежувальним характером для заявника і спрямовані на забезпечення відшкодування можливих збитків відповідача, завданих забезпеченням позову у передбачених законом випадках, за яких зберігається право відповідача на відшкодування завданих йому збитків внаслідок забезпечення позову.

Як відомо, вимоги до змісту та форми заяви до забезпечення позову встановлені в ст. 139 ГПК України. Але варто зауважити, що практика дотримання цього переліку

відомостей, що має знайти своє відображення в такій заяві, є різною, і господарські суди неоднозначно оцінюють відсутність передбаченої п. 6 ч. 1 ст. 139 ГПК України пропозиції заявника щодо надання зустрічного забезпечення. Наприклад, в ухвалі Господарського суду міста Києва № 910/4306/18 від 17.04.2018 суд зауважив, що, з огляду на відсутність у заяві про забезпечення позову пропозиції про надання зустрічного забезпечення і положення ч. 1 ст. 141 ГПК України, застосування зустрічного забезпечення є правом, а не обов'язком суду, тим більше, що для застосування зустрічного забезпечення в цьому випадку суд не побачив підстав. І суд також зазначив можливість звернення відповідача, щодо якого було вжито заходи до забезпечення позову, до суду з клопотанням про надання зустрічного забезпечення [6].

Є й інші приклади судової практики, в яких суди вищих інстанцій теж не вбачають тієї ж обов'язковості в пропозиціях заявника щодо надання зустрічного забезпечення позову, на відміну від того, як це було подано в тексті самого ГПК України. Так, Постановою Верховного Суду України від 17.12.2018 у справі за № 914/970/18 Суд залишив скаргу ТОВ «Бачинських» без задоволення. Скаржник посилався під час апеляційного та касаційного оскарження на відсутність у заяві про забезпечення позову пропозицій з боку заявника щодо зустрічного забезпечення. Однак Верховний Суд, враховуючи позицію Львівського апеляційного господарського суду, зазначив, що відсутність пропозицій заявника про надання зустрічного забезпечення, яке мало б наслідком повернення заяви про застосування заходу до забезпечення позову, відповідно до ч. 2 ст. 309 ГПК України, не може стати підставою для скасування по суті правильних і законних рішень судів першої та апеляційної інстанції з одних лише формальних міркувань, як та, на яку посилався скаржник [7].

До того ж деякі приклади судової практики свідчать про те, що інколи господарські суди відмовляють у задоволенні клопотань відповідачів про надання зустрічного забезпечення позову в тому разі, коли не вбачають для цього обґрунтованих підстав. Наприклад, Північно-Західний апеляційний господарський суд у своїй постанові від 21.01.2019 в провадженні по господарській справі за № 906/147/18 відмовив у задоволенні апеляційної скарги. Апелянт у своєму клопотанні просив вжити зустрічне забезпечення позову у вигляді внесення коштів на депозитний рахунок суду в розмірі ринкової вартості спірного майна, тобто вар-

тості спірних нежитлових приміщень, щодо яких було накладено заборону на будь-які дії. Утім господарський суд не побачив для цього обґрунтованих підстав з огляду на те, що застосований судом першої інстанції захід до забезпечення позову жодним чином не завдає збитків відповідачеві, більш того, навпаки, відповідач не обмежений у праві користування цими приміщеннями, в тому числі в можливості надання в оренду або іншого прибуткового користування цим майном, тому апеляційний господарський суд дійшов висновку про відсутність необхідності у застосуванні зустрічного забезпечення позову [8]. Виходячи з наведених прикладів судової практики і з огляду на те, що на практиці питання надання зустрічного забезпечення вирішуються господарськими судами ситуативно, залежно від наявності обґрунтованих обставин заподіяння збитків відповідачеві, пропонується повністю виключити п. 6 ч. 1 ст. 139 ГПК України, залишивши право вимоги зустрічного забезпечення від заявника з боку відповідача та на розсуд господарського суду, що в результаті усунуло б розбіжності, подібні до вищевикладених.

Також під питанням залишаються умови, за яких застосовується зустрічне забезпечення, і в положеннях ст. 141 ГПК України законодавцем не було деталізовано умови надання зустрічного забезпечення. Проте аналіз положень цієї статті дає підстави стверджувати, що зустрічне забезпечення застосовується судом або з його ініціативи, або за клопотанням відповідача. Але з цього приводу виникає питання щодо дотримання принципів господарського судочинства, особливо принципів змагальності та диспозитивності, як норма ст. 141 ГПК України може зіставлятися із зазначеними принципами. Принцип змагальності зазвичай пов'язують із доказовою діяльністю сторін та роллю суду в оцінці поданих доказів у справі, проте вважається правильним до реалізації принципу змагальності включати не тільки подання доказів сторонами та їх дослідження судом, але й безперешкодне та відкрите висловлення сторонами своїх позицій з використанням ними всього передбаченого процесуальним законом набору прав, що в цілому і є змаганням протилежних думок, в якому і полягає вся суть змагальності господарського процесу [9, с. 121]. Враховуючи те, що принцип диспозитивності, як вважає Л.М. Ніколенко, може реалізовуватися в умовах реальної змагальності [10, с. 54] і за цієї слушної думки відстоюється нерозривний зв'язок принципу диспозитивності із принципом змагальності, слід мати на увазі кореляцію діалектичного розширення та звуження обсягу судових

повноважень та процесуальних прав сторін, які відповідним чином позначаються на реалізації принципу диспозитивності. Про це також слушно говорить І. Ізарова, посилаючись на думку польського дослідника Р. Флейшара про те, що «сфера застосування принципу диспозитивності тісно пов'язана з обсягом повноважень, які суд має право реалізувати в справі, тобто чим ширша сфера управління суддями процесуальних дій, тим менша сфера застосування принципу диспозитивності» [11]. Враховуючи те, що дотримання принципів судочинства є досить важливим актуальним питанням останніх років, видається необхідним звернути увагу на встановлення чіткої межі між повноваженнями господарського суду та процесуальними правами відповідача в контексті зустрічного забезпечення.

Питання дотримання вищенаведених принципів, по суті, зводиться до ролі господарського суду в судовому процесі. По факту суд керує ходом процесу. З цього приводу слушно зауважують, що сам процес виник тому, що в ньому з'явилась потреба в одній чи обох сторін, і поданням відповідної заяви, в тому числі заяви про забезпечення позову або про зустрічне забезпечення, особа ініціювала судову діяльність щодо розгляду такої заяви. Тобто сторони багато в чому спрямовують діяльність суду, шляхом вираження свого волевиявлення впливаючи на її подальший рух [12, с. 130]. З цими позиціями варто погодитися, оскільки сьогодні вони дійсно означають можливість сторін самостійно на власний розсуд розпоряджатися процесуальними правами, спрямовуючи рух процесу в потрібне для них русло; головне, щоб вони діяли в рамках закону та добросовісно, більш того, і в літературі наголошують на тому, що однією із сучасних тенденцій розвитку господарського процесу є розширення «диспозитивних повноважень сторін» [13, с. 11-12]. Видається, що, за загальним правилом, таким тенденціям повинні відповідати положення ГПК України, зокрема і норма про зустрічне забезпечення.

Таким чином, на відміну від подачі заяви про забезпечення позову, що безумовно реалізується виключно самим заявником (позивачем), ст. 141 ГПК України не встановлює чітких умов і порядку подання заяви про забезпечення позову особою, щодо якої було вжито судом заходи щодо забезпечення позову. Виходячи з наведеного щодо змісту принципів змагальності та диспозитивності, вважаємо обґрунтованим і справедливим встановлення права суду виключно за клопотанням відповідача розглядати та за необхідності задовольняти заяву про зустрічне

забезпечення, при цьому не залишаючи права самому господарському суду за власною ініціативою вирішувати таке процесуальне питання, що кореспондує тим тенденціям господарського процесу, які сьогодні простежуються і про які було зазначено вище. Відповідно, встановлення можливості для суду застосовувати зустрічне забезпечення виключно за заявою відповідача потребує закріплення в ч. 1 ст. 141 ГПК України положення такого змісту: «Суд за вмотивованим клопотанням відповідача або іншої особи, права або охоронювані законом інтереси якої порушуються у зв'язку з вжиттям заходів забезпечення позову, може вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову (зустрічне забезпечення)».

На підставі вищенаведеного основною умовою надання зустрічного забезпечення позову слід визнати звернення відповідача до господарського суду із заявою про зустрічне забезпечення позову. З цього випливає, що така процесуальна дія суду, яка в результаті розгляду цієї заяви вчиняється, є все ж таки умовною, просто все ще потребує конкретизації на рівні ГПК України. Продовжуючи цю думку, вважаємо, що з подачею заяви про зустрічне забезпечення відповідач повинен довести господарському суду необхідність його вжиття; у свою чергу, це означає, що в такій заяві про вжиття зустрічного забезпечення відповідачу слід вказувати на обставини, з якими він пов'язує можливість настання збитків, або прямий причинно-наслідковий зв'язок між такими збитками та забезпеченням позову. Заходи зустрічного забезпечення мають бути сумірними із заходами до забезпечення позову, застосованими судом, та розміром збитків, яких може зазнати відповідач у зв'язку із забезпеченням позову [5]. А ця вимога, що знайшла своє закріплення в ч. 3 ст. 141 ГПК України, тягне необхідність вказати в заяві про вжиття зустрічного забезпечення його розмір у зв'язку з проведеним орієнтовним розрахунком прогнозованих збитків, яких може зазнати відповідач. Так, зрозуміло, що спрогнозувати можливі збитки може виявитися проблематичним як мінімум через брак чітко визначеного строку розгляду господарської справи та вирішення її по суті, але в такому разі пропонується брати для розрахунків ті процесуальні строки, які визначені в тексті ГПК України, і виходячи з них складати суму можливих збитків, що можуть бути заподіяні забезпеченням позову.

З урахуванням того, що зміст і форма заяви про зустрічне забезпечення також ще

не знайшли своє закріплення на рівні ГПК України, а також на підставі вже викладеного пропонується конкретизувати наявне законодавче врегулювання зустрічного забезпечення, процедури розгляду заяви та виконання заявником вимоги суду про надання такого в чинному ГПК України, що передбачено в ст. 141, шляхом доповнення статтею 141-1 ГПК України такого змісту:

«Стаття 141-1. Зміст і форма заяви про зустрічне забезпечення

1. Заява про зустрічне забезпечення подається в письмовій формі, підписується заявником і повинна містити:

1) найменування суду, до якого подається заява;

2) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові) (для фізичних осіб) заявника (про зустрічне забезпечення), його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштовий індекс, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серію паспорта для фізичних осіб – громадян України, номери засобів зв'язку та адресу електронної пошти, за наявності;

3) предмет позову, захід до забезпечення позову, який належить або було застосовано господарським судом;

4) обставини, якими обґрунтовується необхідність надання зустрічного забезпечення;

5) орієнтовний розрахунок прогнозованих збитків, які можуть бути завдані у зв'язку із забезпеченням позову;

6) вид і розмір зустрічного забезпечення, який необхідно застосувати;

7) інші відомості, потрібні для зустрічного забезпечення».

Висновки

З огляду на все вищевикладене, зустрічне забезпечення вважається необхідною вимогою сьогодення та новелою сучасного судового процесу, яка спрямована на досягнення балансу інтересів сторін і захист прав та інтересів відповідача від зловживань процесуальними правами з боку позивача (заявника). Однак для досягнення повноти та ефективності зазначеного нового субінституту господарського процесуального права, а також більшого ступеню однорідності практики господарських судів наводяться пропозиції щодо вдосконалення норм, які регламентують його життя в господарському судочинстві, зокрема, в аспекті усунення

вимоги до заяви про забезпечення позову щодо пропозицій зустрічного забезпечення, уточнення умов звернення із заявою про зустрічне забезпечення, а саме запропоновано деталізований зміст і форму такої заяви. Вбачається, що усунення зазначених розбіжностей та прогалин у законодавстві суттєво сприятиме покращенню стану судової практики в питаннях застосування зустрічного забезпечення в господарських справах, а до цього можуть призвести подальші наукові дослідження в питаннях зустрічного забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Алексеева Н. С. Зустрічне забезпечення як засіб захисту інтересів відповідача в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 42-46.

2. Луспеник Д.Д. Зустрічне забезпечення – новела цивільного процесу. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/107640-zustrichne-zabezpechennya-novela-tsivilnogo-protseesu>.

3. Островська Л.А. Зустрічне забезпечення позову як обов'язковий елемент інституту забезпечувальних заходів в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального кодексу України*: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 37, 39.

4. Ярков В. В. Арбитражный процесс: учебник. 4-е изд., перераб. и доп. Москва: Инфотропик Медиа, 2010. 880 с. URL: <https://lawbook.online/arbitrajnyiy-protsess-rt/vstrechnoe-obespechenie-ponyatie-vstrechnogo-18164.html>.

5. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

6. Ухвала Господарського суду міста Києва від 17.04.2018 у справі № 910/4306/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73409671>.

7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.12.2018 у справі № 914/970/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78650687>.

8. Постанова Північно-Західного апеляційного господарського суду від 21.01.2019 у справі № 906/147/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79368333>.

9. Ніколенко Л.М. Принцип змагальності у господарському судочинстві. *Вісник господарського судочинства*. 2008. № 5. С. 121.

10. Ніколенко Л.М. Взаємозв'язок принципів змагальності, диспозитивності та процесуальної рівності учасників у господарському судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 10. С. 54.

11. Ізарова І. Принцип диспозитивності цивільного процесу: погляди Радослава Флейшара. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL: <http://ekmair.ukma>.

edu.ua/bitstream/handle/123456789/13301/Izaro-
va_Pryntsyp_dyspozytyvnosti_tsyvilnoho_protse-
su.pdf?sequence=5.

12. Беляневич В.Е. Господарський процесу-
альний кодекс України (станом на 01.08.2014) :

наук.-практ. комент. 4-те видання, зі змінами і
допов. / Київ: Юстініан, 2014. 1304 с.

13. Щербина В., Резнікова В. Сучасні тенден-
ції розвитку господарського процесу України.
Право України. 2017. № 9. С. 9-27.

Стаття посвячена дослідженню правової природи і характерних особливостей зустрічного забезпечення в господарському процесі. Проаналізована практика господарських судів в тому числі через призму дотримання принципів господарського судопроизводства, на основі чого сформульовані висновки і пропозиції по приводу удосконалення господарського процесуального законодавства.

Ключевые слова: зустрічне забезпечення, забезпечення иску, заходи по забезпеченню иску, господарський процес, господарське процесуальне законодавство, принцип диспозитивності, принцип диспозитивності.

This article addresses the research of meeting providing's legal nature and features in commercial process. Court practice of claim security implementation has been analyzed in appliance with principles of the commercial process. On the basis of the research ways of improvement of Ukrainian legislation regarding the implementation meeting providing were suggested.

Key words: meeting providing, claim security, claim securing measures, commercial process, commercial procedural legislation, adversarial principle, dispositive principle.

